Verbális humor és fordítás

Lendvai Endre

1. Verbális humor és társadalmi kommunikáció

A nagy horderejű átalakulások, mint amilyen az 1990-es évek rendszerváltása is, mindig markáns nyomokat hagynak a nyelvben. A jelenlegi változások alapmotívumai a társadalom nyugati orientációjában, a felszabadult kommunikációs attitűdben keresendők. Mindez külső és belső kölcsönzési folyamatokat indukált. A külső kölcsönzésre, mint ismeretes, napjaink szókészleti amerikanizálódása jellemző. A belső kölcsönzésnek pedig az a sajátja, hogy spiritualizálódnak az egyes stílusrétegek közti határvonalak. A hivatásos kommunikátorok (újságírók, rádiós és tévés-személyiségek, stb.) példája nyomán a beszélők nagy részénél szlengesedés következik be: az irodalmi nyelv köznyelvi, zsargon, argó elemekkel hígul fel.

A társadalmi diszkurzus demokratizálódásának egyik markáns eleme a **humor**, azon belül pedig a nyelvi vagy verbális humor (VH) előretörése. A *Heti Világgazdaság* az a médium, amely – angolszász mintára – már a nyolcvanas években „játszik a nyelvvel": címeiben tág teret kap a **humoros szójáték**. Ez ma már áthatja a társadalmi kommunikáció egészét, például: *Esti showder* (Fábry Sándor TV-műsora), *Egész pályás feltámadás*, *Belvízözön*, *Arcmodor* (alcímek a 168 óra 1999. március 11-i számából); fénykép: Orbán Viktor és Deutsch Tamás hahotáznak. Aláírás: *Jól elküldtük a FIFA-ba!* (168 óra, 1999. február 11.); *Munkában a kéjelhárítás* (cikk a prostitúció ellen harcról, Népszabadság, 1999. szeptember 13.); *Soha jobb korty! Kortyhatár nélkül. Creptománia, A teremtés Corollája. Szállunk rendelkezésére* (napjaink reklámkultúrájából: ásványvíz, toalettpapír, személyautó, MALÉV reklám). A VH társadalmi diszkurzusban tapasztalható térnyerése időszerűvé teszi, hogy róla, mint fordítástudományi fenoménről, külön is szóljunk.

2. Verbális humor és fordítás

A VH fordításával kapcsolatban egymásnak ellentmondó nézetekkel találkozhatunk, miként maga a gyakorlat is a szélsőségek között mozog. Egyesek lefordíthatatlannak tartják a nyelv- és kultúra-specifikus humort, mások, például a szinkronfilmek, ugyanakkor sikerrel alkalmazzák a „helyettesítsd hasonlóval" elvet. „A szójátékok, parafrázisok, a poliszémia, a homonímia, a paronímia, a „couleur locale" gyönyörűen alátámasztják azt az érvelést, amelyet így lehetne összefoglalni: *a fordítás lehetetlenség*." Ám „ha a dolog így áll, akkor mivel lehetne magyarázni a lefordított szövegek hatalmas mennyiségét" (Albert 1999, 21). A „lefordíthatatlan elem" célnyelvi megfeleltetése tehát kétségtelenül a fordítás próbakövének számít. Jó példa erre A. Lif *Forbidden Laughter* című viccgyűjteménye (1979), amelyben az eredeti orosz viccek mellett rendre ott áll az angol fordítás, kivéve a szójátékos vicceket. A modern ekvivalencia-felfogások – dinamikus ekvivalencia (Nida 1964) kommunikatív ekvivalencia (Klaudy 1994),

„adekvátság, célnyelvi megfelelés, elfogadhatóság" (Toury 1980) stb. – invenciózus alkalmazása és bizonyos fordítói pragmatizmus a siker előfeltétele.

Problémánk megoldásához a VH működésének megfigyelésével, nyelvészeti interpretációjával juthatunk el (Chiaro 1992, Hanningen 1989, Lendvai 1993 a-b, Raskin 1985, Szannyikov 1995). E helyütt elegendő ezek eredményére utalnunk, miszerint a VH nem más, mint a társadalmi tudat nyelvi eszközöket felhasználó kreatív-deviáns működése. A közkeletű *Mi újság?* helyett néha könnyedén-viccesen azt mondjuk: *Mizujs?* Lám, a *mizujs* szónál pirosat jelez a helyesírás-ellenőrző program. Megsértettük a normát, nyelvi deviáció történt. Hasonló deviáció, amikor a *Mi újság?* kérdésre tréfás-kitérő választ kapunk: *Népszabadság.* Az ilyen megnyilatkozásokban – Arisztotelész szavaival élve – olyan hiba vagy vétség van, amely „sem bajt, sem fájdalmat nem okoz" (vö. Lendvai 1996, 19). A nyelvi anomáliák e játékos fajtája a VH.

A játék a szabályok-adta kereteken belül úgy tér el a valóságtól, hogy közben hasonló marad hozzá. A VH játékszabálya a normaszegés, amely humoreffektust (legtöbbször: nevetést) okoz. A VH ugyanakkor olyan nyelvészeti kísérletnek is tekinthető, amelyben a beszélő azt „teszteli", milyen szemantikai hatást vált ki a hallgatóban a normától való eltérés. Az ilyen „kísérleti eredmények" révén a tapasztalt kommunikátor bizonyos, alapvetően pragmatikai célok (kötetlen kapcsolat, irónia, gúny, paródia, szatíra stb.) elérésére használja a VH-t. Ha a beszélő célja maga a nyelvi játék, **tréfálkozásról** beszélünk. Ha viszont a VH-nak eszköz, netán fegyver szerepét szánjuk, s konkrét objektumra irányítjuk, **élcelődésről** van szó.

A fordítás egyik axiómája szerint, a forrásnyelvi felszíni szerkezet az átváltási művelet során szükségszerűen elvész. Tekintve azonban, hogy a VH-ban a nyelvi forma összefonódik a szemantikai tartalommal, azaz maga is tartalommá válik, elvesztése az üzenet károsodásához vezetne. A VH fordítási paradoxona tehát, hogy a forma üzenetét is újra kell fogalmazni a célnyelvi szövegben.

Mivel a fordítás beszédtevékenység, gondolatmenetünket egy viszonylag könnyen áttekinthető szövegtípuson, a **viccen** (humoros csattanóval végződő rövid, fiktív történet vagy párbeszéd) folytatjuk. Esetünkben a **beszélő** az ismeretlen szerző (a folklór), illetve az aktuális viccmondó. A **hallgató** (olvasó) a nyelvközösség másik tagja, akinek nyelvi-kulturális háttérismeret-készlete megközelítőleg azonos a beszélőével. A hangzós vagy leírt beszéd a kommunikációs **csatorna** szerepét tölti be. A **beszédművet** a viccszöveggel azonosítjuk. A viccszöveg egyik fő ismérve az ellipszis, melynek alapfunkciója az időzített percepció. A viccszöveg két, egymással csak szokatlan módon egyeztethető **szemantikai forgatókönyvet** (*semantic script*, lásd Raskin 1985) tartalmaz. Összekapcsolásuk hozza működésbe a **humoreffektust**. A forgatókönyvek a vicc kulcsszavainak, periférikus szémáinak aktivizálásával biztosítják az időzített percepciót. A periférikus szémák „reakcióideje" magában a forrásnyelvben is hosszabb a centrális szémákénál, növeli tehát a fordítási nehézségeket.

Szájról-szájra terjedő, szituatív, improvizatív műfajunk a vicc (mint invariáns) **variánsokban** és **analógokban** realizálódik. Variáns komponenseknek a kevésbé fontos, cserélhető alkotóelemeket nevezzük. A vicc invariáns komponensei a szemantikai forgatókönyvek, valamint a vicc üzenete. Megváltoztatásuk az identitás elvesztését jelenti.

Az (1a) és az (1b) vicc-variánsok. Szemantikai forgatókönyveik és mondanivalójuk azonosak:

(1a) *Két kukac ül a trágyadombon. A fiú megkérdi az apjától:*
– Jó-e az almában élni?
– Bizony jó, fiam, – sóhajt fel az apa.
– Apu, és jó-e a narancsban élni?
– Ó, kisfiam, a narancsban csodálatos az élet, – válaszolja az apa és még nagyobbat sóhajt.
– Akkor miért élünk mi a trágyában?
– Hát, hogy is mondjam neked, fiam... Ha nagy leszel, majd megérted. Van egy magasztos dolog, amit úgy hívnak: Szülőföld!

(1b) *Két giliszta kidugja a fejét a trágyából.*
– Anyu, mi az a nagy fényes?
– Az a nap, kisfiam.
– És mi az, ami ott csillog és morajlik?
– A tenger, kisfiam.
– És mi az a zöld és illatos?
– Erdő, kisfiam.
– És miért élünk mi a trágyában?
– Mert ez a mi hazánk!

A (2) és (3) vicc-analógoknak tekinthetők. Mondanivalójuk, forgatókönyveik csupán hasonlóak:

(2) *Haldoklik az öreg zsidó, a nagy teakészítő. A rokonság kérleli: – Legalább most mondd el a nagy titkot! Az öreg felemeli az ujját, s azt mondja:*
– Tegyetek bele több teafüvet! – s azzal meghal.

(3) *Haldoklik Grün, a borkereskedő. Fiai az ágyánál állnak. Grün valamit súg a legidősebb fiú fülébe, s azzal meghal. A temetés után megkérdezik a többiek:*
– Milyen titkot súgott apánk a füledbe?
– Hogy szőlőből is lehet bort csinálni!

Ekvivalens viccek egymástól függetlenül is megjelenhetnek a különböző kultúrákban. Valószínűbb azonban, hogy a nyelvi-kulturális kontaktusok révén kölcsönzéssel egyenlítődnek ki a különbségek. Napjainkban a fordítás-motiváltа kölcsönzésnek is nagy a realitása. A szókészlet és frazeológia terén a kölcsönzések nyomán kialakult ekvivalencia-viszonyok bekerülnek a szótárakba, (például: *Alea iacta est. The die is cast. A kocka el van vetve. Жребий брошен.*) s ezzel megszűnnek a fordítási problémák. Vicc-szótárak nem lévén – mint oly sokszor –, a fordítói erudícióra kell támaszkodnunk. S ha ez megvan, már „csak" az adekvát olvasói percepció biztosítása a feladat.

3. Fordítási stratégia és taktika

Mivel a VH fordításának problémái a „lefordíthatatlanság" jelenségéhez kötődnek, alapvetően ez utóbbi kérdéseivel foglalkozunk. Alapfeltétel, hogy a vicckultúrák rendszerére és a VH működésére vonatkozó ismeretek bevonuljanak a fordítás gyakorlatába. Aki VH-t fordít, annak ismernie kell a vicckultúrák **szintagmatikáját**, azaz kontextusát (lásd: viccszériák) és **paradigmatikáját** (lásd: strukturális vicctípusok). A rendszerek komparatív vizsgálata megkönnyíti a forrás- és célnyelvi párdarabok, analógok, variánsok azonosítását, magát a fordítást.

4. A „lefordíthatatlan" vicc megfeleltetése

4.1. Ambivalens szójáték

Az ambivalens szójáték szimultán észlelhető kettős értelemmel rendelkezik:

(4a) *"Does the animal trainer in the circus get much money?"*
"He surely does. He gets the ***lion's share*** *of the money."*

(4b) – *Sok pénzt kap egy cirkuszi állatidomár?*
– *Persze! ő kapja az* ***oroszlán-részt.***

(4c) – *Много денег получает дрессировщик в цирке?*
Конечно! Он получает ***львиную долю.***

A (4a) humoreffektusa a *lion's share* ('oroszlánrész') idióma kettős olvasatának köszönhető, amelyben az idiomatikus jelentés ('valaminek a jelentős része') keveredik a szabad szószerkezeti jelentéssel ('az oroszlán porciója'). A fordítás művelete tudatosítja a fordítóban „azokat a szembeszökő szerkezeti különbségeket, amelyekkel az egyes nyelvek ugyanazokat a fogalmakat jelölik"* (Nida 1961: 313). Esetünkben Toury posztulátumát kell követnünk: mind a szerkezeti, mind pedig jelentéstani adekvátsághoz ragaszkodnunk kell. Az orosz *львиная доля* segítségével létrehozható a jelentések fenti együttállása. A magyarban viszont kegyes csalást – egybeírás helyett kötőjeles megoldást – célszerű alkalmaznunk, hogy növeljük az ambivalencia esélyeit.

Veszteség nélküli fordítás nem létezik, a különbség a veszteség mértékében van (Jakobson 1966: 233). Az egyes ekvivalencia-koncepciók ezzel összhangban vannak (Latisev 1981: 5–89., Klaudy 1994: 68–79.). A „lefordíthatatlan" szójáték mindössze a szokásosnál nagyobb eltéréseket követel. A „lefordíthatatlanság" tehát relatív fogalom, és nem más, mint az **elfogadhatósági skála** végpontja.

Fokozott fordítási nehézségek lépnek fel, amikor a szövegben „maguk a jelölők tesznek szert autonómiára" (Politzer 1956: 320). Ez tipikusan a költészetre és a „poétikus" viccekre jellemző:

* Az idézeteket a szerző fordította.

(5a) *She (tearfully): "You said if I'd marry you, you'd be* **humbly grateful.**"
He (sourly): "Well, what of it?"
She: "You are not; you are **grumbly hateful.**"

Kétségtelen, hogy a humoreffektus a *"humbly grateful"/"grumbly hateful"* spoonerizmusnak köszönhető. Itt a lexémák pajkos elrendezéséről van szó, ahol az asszonánc és a rím a főszereplő. A „vétket" a beszélő és a nyelv együtt követik el, a humoreffektus a csíny következménye. Az (5a) humoreffektusa azonban nem csupán a felszíni játék folyománya, hiszen az összhatásban jelen van a kontrasztos jelentések hozadéka is. Az (5a) magyar és orosz fordítása:

(5b) *Feleség (könnyezve): – Azt mondtad, ha hozzád megyek,* **készséges férjuram** *leszel.*
Férj (mogorván): – Na és mi lettem?
Feleség: – **Rémséges kényuram.**

(5c) *Она (в слезах): – Ты сказал, если я выйду за тебя, ты станешь* ***моим верным спутником.***
Он (угрюмо): Ну и кем я стал?
Она: – ***Скверным жуликом.***

Úgy tűnik, az (5b) és (5c) nagyobb gonddal őrzi meg a poétikai, semmint a szemantikai üzenetet. Ez azonban csupán látszat: a 'pozitív/negatív' oppozíció, a szemantikai invariáns is „megmenekült". Az alaki tényezők lefordításakor le kellett mondanunk a spoonerizmus rekonstrukciójáról. Helyette arra törekedtünk, hogy a belső és külső rímek, valamint az azonos szótagszám megteremtésével megközelítőleg azonos értékű poétikai hatást érjünk el. „Amikor a szójáték nem eszköz, hanem cél (...), az egyetlen lehetséges megoldás (...), hogy a szerző által megadott témára a fordító saját szójátékot alkot" (Vlahov, Florin 1980: 302).

4.2. Nonekvivalens lexémák

A „lefordíthatatlan vicc" újabb típusának bemutatására egy székely viccet idézünk:

(6a) *Kérdi a csizmadia az inastól:*
– Fiam, mi van minden **székelynek**?
– Egy pár csizmája van minden székelynek.
– És mi nincs minden székelynek?
– Két pár csizmája, mester uram.

(6b) *(***Székelys***, Hungarians of Eastern Transsylvania, are famous for they wit and peculiar way of thinking.)*
The boot master asks his apprentice: "Tell me, lad, what's the thing every székely has got?"
"Every Székely has a pair of boots."
"And what's the thing every Székely hasn't got?"
"Another pair of boots, sir."

(6c) **Секлерами** *называются венгры, живущие в Восточной Трансильвании, известные своим остроумием и самобытным складом ума.)*
Сапожник спрашивает у своего ученика:
– Скажи, сынок, что есть у каждого секлера?
– Одна пара сапог есть у каждого секлера.
– А чего нет у каждого секлера?
– Другой пары сапог.

„A kulturális környezet különbségeiből eredő fordítási nehézségek gyakran felettébb szövevényesek" (Politzer 1956 321). A *székely* típusú **nyelvi reáliák** (az adott kultúra specifikus jeltárgyait megnevező szavak) rendszerint nem rendelkeznek a célnyelvben állandósult egyenértékes lexémákkal, ezért szintén a „lefordíthatatlanság" eseteit gyarapítják.

Az adekvát percepcióhoz a hallgatónak előre rendelkeznie kell a szükséges háttérismeret készlettel. Ez viszont gyakran hiányzik a célnyelvi hallgató tudati tartalékából. A problémát a fordítónak **bevezető kommentár** (lásd (6b) és (6c) zárójeles mondatait) betoldásával kell megoldania. Az így fellépő szövegredundancia összhangban van a funkcionális ekvivalencia követelményeivel.

4.3. Kultúra-specifikus háttérismeretek

A megközelítőleg azonos hallgatói reakcióról akkor sem mondhatunk le, amikor a transzkulturális üzenetváltást nyelven kívüli ismeretek hiánya akadályozza. Szembetűnő, hogy a (7a) „formálisan" könnyűszerrel lefordítható, a humoreffektus mégis elmarad:

(7a) – *Товарищ Брежнев!*
– *К чему эти церемонии? Зовите Ильич!*

(7b) – *Brezsnyev elvtárs!*
– *Minek ez a ceremónia? Szólítson egyszerűen Iljicsnek!*

(7c) *"Camerade Brezhnev!"*
"What is this formality for? Call me just Ilitch!"

Tekintsük át az adekvát befogadáshoz szükséges nyelvi preszuppozíciókat: 1. A *„товарищ"* lexéma hivatalos stílusértéke. 2. Az apai név önálló használatának kötetlen, bensőséges stílusértéke. Az aktuális nyelven kívüli egzisztenciális preszuppozíciók: 3. Brezsnyev szovjet pártfőtitkár. 4. Brezsnyev apai neve *Ильич*. 5. Lenin szovjet államalapító. 6. Lenin apai neve *Iljics*. 7. A nép Lenint *Iljicsként* emlegette, Brezsnyevet nem. Az enthümémikusan levonható konklúzió: Brezsnyev Lenin népszerűségét áhítja.

A fentiek figyelembevételével a (7a) adaptált fordítása:
(7bb) *Vlagyimir Iljics Lenint (a szovjet államalapítót) a nép egyszerűen csak Iljicsnek hívta. Leonyid Iljics Brezsnyevet (a szovjet pártfőtitkárt) megszólítják:*

– *Brezsnyev elvtárs!*
– *Minek ez a ceremónia? Szólítson egyszerűen Iljicsnek!*

(7cc) *Vladimir Ilitch Lenin (the founder of Soviet state) was called by people Ilitch. Leonid Ilitch Brezhnev (the first secretary of Soviet Communist Party) is addressed:*
"Camerade Brezhnev!"
"What is this formality for? Call me just Ilitch!"

Az adaptációs műveletek metakommunikatív tartalmuknál fogva némileg elkülönülnek magától a narrációtól, mégis megfelelnek az adekvátság/elfogadhatóság követelményének, hiszen ezek a szerkezetek az egynyelvű társalgásra is jellemzőek, lásd a *Mint ismeretes...; Mint tudod, ...; Nem tudom, hallottad-e, hogy...* típusú beszédműveket.

4.4. Lefordíthatatlan elemek halmozott előfordulása

Tapasztaltuk, hogy a fordítási nehézségek szükségszerűen megnövelik a célnyelvi szöveg méreteit. Nida szerint „mindez segít megmagyarázni, miért óhatatlanul terjedelmesebb a legtöbb jó fordítás az eredetinél" (1961: 325.). A végletesen elliptikus vicc esetében azonban paradox helyzet állhat elő. Aligha előnyös ugyanis, ha a bevezető kommentár hosszabb, mint maga a viccszöveg:

(8a) – *Кто такие Белоусова и Протопопов? – Конькобеженцы.*

(8b) – *Kicsoda Belouszova és Protopopov?*
– *Jégtánc-szabadulóművészek.*

(8c) *"Who are Belousova and Protopopov?"*
"Speed-skate-skivers."

A (8) lakonikus volta ellenére (vagy miatt?) jelentős nyelvi és nyelven kívüli háttérismeret-pótlást igényel ahhoz, hogy adekvát és elfogadható fordítási szöveget kapjunk. Első helyen említendő a *конькобеженцы* (tkp.: *'korcsolya-menekültek'*) alkalmi lexémában realizált briliáns szójáték. A *конькобеженец* szó ugyanis a *конькобежец* ('gyorskorcsolyázó') és a *беженец* ('menekült') kontaminációja. Megjegyzendő, hogy a fenti humoros szóelegyítésben kisebb csúsztatás is van, melynek korrekciója a megoldás irányába mutat. Protopopov és Belouszova, a szovjet jégsport egykori világhírű kiválóságai nem gyorskorcsolyázók *(конькобежцы)*, hanem jégtáncosok *(фигуристы)* voltak! Utóbbi lexémából viszont nem lehetett volna létrehozni azt a frappáns szóelegyítést, amely a jégtáncospár emigrációjára utal. A *„jégtánc-szabadulóművész"* fordítás lényegében ugyanolyan, a cél érdekében elkövetett „kegyes csalás", mint amilyen a forrásnyelvi viccben észlelt enyhe valóságtorzítás.

5. Fordítástechnikai elvek és eszközök

A vicc esetében „csakúgy, mint a költészetben, nem szükséges a szöveget szó szerint reprodukálni" (Hetzron 1991: 66.). A fordításban minden „bevethető", ami nem idegen a vicckultúrától. Elsőként meg kell határozni a szöveg variáns és invariáns elemeit az utóbbiak megőrzése céljából. Ha a célkultúrában viccvariáns vagy analóg áll rendelkezésre, ebben a sorrendben kell őket felhasználni. Ha ilyen nem áll rendelkezésre, **intralingvális fordítással** kell létrehozni, (lásd (1a) és (1b)). Élve a poetica litentia-val, a fordítást megelőzően a forrásnyelven belül olyan variánst/analógot teremthetünk, amely immár könnyen lefordítható. Hetzron szerint „az ilyen másodlagos átvitelt az eredeti ekvivalensének tekintjük, ellentétben a prózával, ahol a nem szó szerinti átváltást 'referálásnak', 'szinopszisnak', 'parafrázisnak' szokták nevezni, nem pedig autentikus szövegnek" (uo.). Chiaro még ennél is tovább megy: „természetére nézve minden fordítás inkább tekinthető a forrásszöveg interpretációjának, semmint tökéletes tükörképének" (1992: 92.).

5.1. Analóg fordítás

Gyakori esetnek számít, hogy a célnyelv és kultúra paradigma rendszerében hiányzik az egyenértékes elem. Ilyenkor az analógokhoz folyamodunk. A reáliák azonban rendszerint lokális-temporális **koloritképző elemek**, analógokkal történő behelyettesítésük tehát kolorittörléshez vezet:

(9a) *"How can you burn a Belgian's ear?"*
"Call him on the phone when he is ironing."

(9b) *A rendőrt kórházba szállítják, mert mindkét fülét megégette. Az orvos megkérdezi tőle:*
– Hogy történt a baleset?
– Éppen vasaltam, amikor telefonon hívtak.
– De miért égette meg a másik fülét?
– Mert ezután még a mentőket is ki kellett hívnom!

A (9a) specifikus háttérismeretre apellál, a francia viccrendszerben ugyanis a *belga* játssza az *ostoba* szerepét. A mai magyar folklórban ez *rendőrviccet* feltételez. A (9a) tehát az alábbi bevezető kommentárral fordítható magyarra: *A francia viccben a belga játssza azt, amit a magyarban a rendőr.*

A behelyettesítésnek ugyancsak tipikus alkalmazási területe a VH-ban exponált **fonetikai jelenségek** (akcentus, tájszólás) átváltása. Csak analógga lehet átváltani, például az orosz vicc grúz, örmény, csukcs akcentusát. A magyar közegben ismert kiejtési devianciák (sváb akcentus, „szögedi" tájszólás stb.) viszont ugyancsak „névre szólóak", ezért semleges kiejtési devianciát kell produkálnunk.

A szemantikailag motivált behelyettesítés ugyancsak gyakori:

(10a) *Двое цветов разговаривают.*
Василек: *Ромашка, ты меня любишь?*
Ромашка: *Конечно, люблю!*
B: A ты хочешь стать моей?
P: Конечно, хочу!
B: Эй, как бы эти пчелы поскорей прилетели!

(10b) *Két virág beszélget.*
Jácint: *Kamilla, szeretsz te engem?*
Kamilla: *Persze, hogy szeretlek!*
J: És szeretnél enyém lenni?
K: Igen, nagyon!
J: Hej, bárcsak jönnének már azok a méhek!

A (10b)-ben a *Василек* (*василек – búzavirág, Василек – Vaszilij beceneve) Ромашка* és *(ромашка – margaréta, kamilla;* szemantikai áthallás: *(po)Машка – Marija beceneve*) virág- és egyúttal személyneveket célszerű ugyancsak kétértékű magyar nevekkel behelyettesíteni – *Jácint, Kamilla.* A nevek törlésével megszüntethető a fordítási probléma.

5.2. Definitív fordítás

A viccfordítás egyik maximája, hogy az explicit és implicit információ optimális arányban szerepeljen. Ha egy vicc túlságosan didaktikus, az a humoreffektus rovására megy, ha pedig túlságosan lakonikus, akkor érthetetlenné válik. A (6a) angol és orosz fordításában a zárójeles bevezető kommentár definiálja a *székely* lexémát. A **szemantizáció** történhet lábjegyzettel is.

5.3. Kombinált fordítási módok

Az esetek túlnyomó részében az explikáció és behelyettesítés kombinált felhasználására kerül sor:

(11a) – *Какая разница между* "**Правдой**" *и* "**Известиями**"*?*
– *В "Правде" нет известий, в "Известиях" нет правды.*

(11b) – *Mi a különbség a* „**Pravda**" *('igazság') és az* „**Izvesztija**" *('hírek') között?*
– *A „Pravdában" nincsenek hírek, az „Izvesztyijában" nincs igazság.*

(11c) – *Mi a különbség a* **Pravda*** *és az* **Izvesztija**** *között?*
– *A Pravdában nincsenek hírek, az Izvesztyijában pedig nincs igazság.*

* Korábban a Szovjet Kommunista Párt lapja volt.
** Korábban a szovjet kormány lapja volt.

A (11a) megértéséhez a zárójeles nyelvi, valamint a *- gal jelölt nyelven kívüli háttérismeret szükséges. Az időbeni távolodás miatt a mai magyar (sőt, anyanyelvi!) olvasó igényelheti az adott definitív műveleteket. A (12a) ugyancsak kombinált eszközöket követel. A megértést bevezető kommentár segítheti. A háttérinformáció egy része itt is közölhető lábjegyzetben:

(12a) *A stranger accosted an Irishman walking along a roadway in New Jersey. "Say, Pat, how far is it to Newark?" "How did you know my name?" "I guessed it." "Then guess how far it is to Newark.„*

(12b) *(Az amerikai viccekben az írek az „ostobák". New Jersey-ben, Newark környékén sok ír él. A "Pat" („Patrick„) gyakori férfinév náluk.) New Jerseyben egy idegen megszólít egy írt az országúton:*
– Hé, Pat, milyen messze van ide Newark?
– Honnan tudja, hogy Pat-nek hívnak?
– Kitaláltam.
– Akkor azt is találja ki, milyen messze van ide Newark.

6. Összegzés

A VH célnyelvi átváltásakor különös esettel állunk szemben. Az egynyelvű kommunikációban gyakori a humor meg nem értése vagy elutasítása a műveltség, ízlés, humorérzék, hangulat függvényében. A fordító számára azonban csak egyetlen alternatíva létezik: az adekvát percepció biztosítása.

Fordítási krédónk szerint a célszövegben minden megengedhető, ami fellelhető a VH természetes közegében. Ide soroljuk a VH elidegeníthetetlen attribútumait, az ellipszist, a hiperbolát, a variánsok és analógok sokaságát, valamint a tudati tartalék feltöltésére irányuló bevezető kommentárt. Fordítási taktikánk megengedi, hogy a célszövegben a fenti eszközök szükség esetén az eredetinél nagyobb részarányban szerepeljenek. Ahogy a folklór lehetővé teszi, hogy ugyanazt a humorszöveget szituációtól, hallgatóságtól, a narrátor talentumától, hangulatától függően variánsok sorával jelenítsük meg, ugyanúgy biztosítanunk kell azt is, hogy a célszöveg is egy lehessen a lehetséges változatok közül.

Irodalom

Albert S. 1999. A fordításelméletek tudományfilozófiai alapjairól. *Fordítástudomány.* I. évfolyam, 1. sz., 12-26.

Chiaro, D. 1992. *The Language of Jokes. Analyzing Verbal Play.* London: Routledge.

Flier I. ed. 1990. *Angol tréfák, anekdoták.* III. Budapest: LSI OMAK Alapítvány.

Hajdu I. ed. 1986 *Góbéságok. Erdélyi viccek.* Budapest: Minerva.

Hanningen, A. 1989. 'A pragmalinguistic way of looking at humour. *In: Empirical Studies in Translation and Linguistics.* Joensuu: University of Joensuu, 215–243.

Hetzron, R. 1991. On the Structure of Punchlines. *Humor* 4–1, 61–108.

Jakobson, R. 1966. On Linguistic Aspects of Translation. In: *On Translation.* New York: Oxford University Press.

Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata.* Budapest: Scholastica.

Lendvai E. The „Untranslatable" Joke. 1993a In: Kohn, J., Klaudy, K. (eds.) *Transferre necesse est...* Szombathely: Dániel Berzsenyi College Printing Press, 105–109.

Lendvai E. 1996. *Közelkép a verbális humorról.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Lendvai E. *Translating „Untranslatable" Russian Jokes.* 1993b In: *Translation – the Vital Link.* Proceedings, vol. 1. London: Institute of Translation and Interpreting. 105–109.

Lif, A. et al. 1979. *Forbidden Laughter Soviet Unndergrоund Jokes.* Los Angeles: The Almanach Publishing House.

Nida, E. 1961. Some Problems of Semantic Structure and Translational Equivalence. In: Elson, B. (ed.) *A William Cameron Towsend en el XXV Anniversario del I.L.V.,* Mexico, D. F.; Instituto Lingüistico de Versano, 313–25.

Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating.* Leiden: E.J. Brill.

Raskin, V. 1985. *Semantic Mechanisms of Humor.* Dordrecht: Reidel.

Politzer, R. 1956. A Brief Classification of the Limits of Translatability. *Modern Language Journal,* vol. 40, 319-322.

Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation.* Jerusalem: The Porter Instute for Poetics and Semiotics.

Влахов, С. Флорин, С. 1980. *Непереводимое в переводе.* Москва: Международные отношения.

Латышев, Л.К. 1981. *Курс перевода (эквивалентость перевода и способы ее достижения)* Москва: Международные отношения.

Санников, В.З. 1995. Каламбур как семантический феномен. *Вопросы языкозания.* №3, 56–69.

Советский политический анекдот. (Составитель и год издания не указаны.) Ass. Spectrum. "O" Tell. 4071/219. K/L. hind.